

GEVHERİ DİVANI'NDA 'KUŞLAR'

'BIRDS' IN THE GEVHERİ'S DIVAN

Esra ÖNER*

Özet

Kuşlar halk ve divan şiirimizin vazgeçilmez benzetme unsurlarındandır. Pek çok halk ve divan şairi başta sevgilileri olmak üzere çeşitli insanların birtakım özelliklerini farklı farklı kuşlara benzetmişlerdir. Bu çalışmada Türk Halk Edebiyatında 17. yüzyılın önemli şairlerinden olan Gevheri ve divanındaki kuş isimleri, kuş türleri, ismi geçen kuşların karşıladıkları renkli hayaller dünyası ve kısaca kuşun kültürümüzdeki, sosyal hayatımızdaki, edebiyatımızdaki ve şiirimizdeki yeri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gevheri , kuş, şiir, Türk Halk Edebiyatı.

Abstract

Birds are indispensable components of metaphor in folk and classical Ottoman poetry. Many folk and classical Ottoman poets draw upon different kinds of birds as metaphors for especially their lovers and other characters concerning similarities of characteristics. In this work, Gevheri a marked 17th century, Ottoman folk poet, and names of birds, species of birds, tinted dream world that each bird correspondences to in his divan, and briefly the place of bird in our culture, social life, literature and poetry will be dwelt upon.

Key Words: Gevheri, bird, poem, Turkish Folk Literature

* Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Görevlisi

GİRİŞ

Tüm dünya mitolojileri insanlığın hayvanlar âlemi ile olan ilişkisinin takip edilemeyen devirlere kadar uzandığını göstermektedir. İlkel insan içinde yaşadığı tabii ortamı tanıma sürecinde iken, önleyemediği ve karşı koyamadığı doğa olayları ile birlikte farklı bedenleri ve o zaman insan için tek değer olan kendilerine has güçleri ile hayvanları izaha çalışmış ve onlarla mücadeleye girmiştir. Yine totemler (ongunlar) gösteriyor ki yüzyıllar süren bu mücadeleden çoğunlukla hayvanlar galip çıkmıştır.¹

Aslında birkaç istisna dışında tamamının özelliği uçmaktan ibaret olan kuşlar ilk çağlardan beri insanlar için çekinilecek, korkulacak, tapınılacak, imrenilecek ve bilmece gibi çözümlenecek esinlenecek yaratıklar olmuştur.²

Hız. Âdem dünyaya indirilmeden önce yeryüzünde bulunan iki canlıdan birinin bir kuş (akbaba) olduğuna inanmaktadır doğu insanı ve mitolojisi. Yine Oğuz Kağan'ın altı oğlunun altısının da ongunu birer kuştur. Yalnızca boy ongunlarından değil, yönlerin ve zamanın tanımlanmasından dini ritüellere kadar her alanda kuşlara rastlamak mümkündür. Güney ongunu kızıl saksagan, on iki hayvanlı Türk takviminde batı dairesinin zoomorfik timsalleri horoz ve tavuktur. Eski Türk dini Şamanizm'in din liderleri olan kamlar, ayinler sırasında kuş veya hayvan şekillerini taklit yolu ile yapılmış elbiseler giyerler ve bu yolla o hayvanların da yardımını alarak ruh çağırırlardı. Yakutlar en yüksek ruhu taşıyan hayvanın kartal olduğuna inanıyorlardı.³ Eski Türk boylarının kutsal sembolleri hep doğan ve kartal nevinden yırtıcı kuşlardan oluşuyordu. Oğuz boylarının ongunları doğan türündendi. Atilla'nın kalkanı üzerinde de bir doğan resmi vardı. Bu, onun hükümdarlık arması idi. Macarlar bu kuşu *turul* diye adlandırır. Macar bilginleri arasında kartalın en kuvvetli kuş olduğu inancı ile, kartal sembolüne sahip kabilenin hükümdar olduğuna dair bazı nazariyeler ileri sürenler de olmuştur.⁴

Eski Türklerde kartal inancı mühim bir yer tutmaktaydı. Orta Asya'da M.Ö 2000 başları olarak tarihlenen Kurat Kurganı içinde bir kartal pençesine rastlanmış, Kül-Tigin'in büstünde serpuşun ön taraflarında kanatları açık bir kartal kabartması yapılmıştır. Bugünkü çeşitli Asya Türk topluluklarında da kartalın mühim yeri dikkat çekicidir. Yuvasını yalçın

¹ Ömür Ceylan "Şahkulu Sultan Bektaşî Tekkesi Şeyhi Mustafa Azbi Baba ve Murgnâme Kasidesi", *Journal Of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, Harvard University, Günay Kut Armağanı I-II, 2003, s. 232- 246

² Ceylan, *agm.*, 232

³ Ceylan, *agm.*, 233

⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara: 1971, s.592-593.

kayalar üzerine yapıp çok yükseklerde uçan Kartal'ın aynı zamanda avcı kuşlar türünde bulunması ona bir kutsallık izafesine sebep teşkil etmiştir .⁵

İslamiyet sonrasında bazı velilerin kimi kuşların şekline (donuna) girerek seyahat ettiklerini görüyoruz. Ahmed Yesevi'nin menkabevi hayatı ile ilgili kayda göre bir toplantı için çıktığı seyahatte *turna* donuna girer. Yine Hacı Bektaş Veli *şahin* , Hacı Tuğrul *doğan* kılığına girmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda da pek çok kuş ismi anılmaktadır.⁶

Kur'an-ı Kerim'de de bazı kuşların adı zikredilmekte ve bu kuşların Allah'ın ve gücü ile havada durduğu ve bundan ibret alınması gerektiği ifade edilmektedir.⁷

Kuş ilk önce semavi dinlerden Tevrat'da görülmektedir. Nuh Aleyhisselam tufanın dinip dinmediğini anlamak için gemisinden bir güvercin uçurur. Hazreti Muhammed'in İslamiyet'i yaymaya çalıştığı sırada Hira Dağı mağarasında örümceklerin ördüğü ağ üzerinde bir çift güvercin yuva yaparak peygamberi saklamıştır.⁸

Türkler Müslümanlığı kabul ettikten ve tasavvuf Yesevilikle Türk hayatına girdikten sonra eski kültürlerle beslenmiş inançlar yeni bir renk ve şekil almaya başlamıştır. Tasavvufa göre kuşlar, gönülden gönüle haber, makamdan makama sır taşırlar. Dervişlerin ruhu uyku sırasında kuş şekline girip manevi makamları dolaşır⁹.

Osmanlı'da kuşbâzî denilen kuşçuluk yaygın bir uğraşı halindeydi. Öyle ki Yeniçeri Ocağı ağalarından birinin adı '*turnacı başı*' idi. Padişahın av kuşlarını beslemek ve büyütmele görevli olan şikar ağaları ise derecelerine göre "çakırcı başı, şahinci başı, atmaca başı" gibi sınıflara ayrılmıştır .¹⁰

Türk tarihinden kültürüne sosyal yaşantısından sanatına, edebiyatına , şiirine kadar geniş bir yelpazede etkisini hissettiren, kuş, çerçevesinde gerek Türk edebiyatında gerekse Arap ve Fars edebiyatında ciddi ve önemli eserler kaleme alınmıştır.

Orta Doğu İslam edebiyatında kuşlar arasında konuşmalara dayanan alegorik eserlerin başında büyük İran şairi ve mutasavvıfı Feridüddin Attar'ın kaleme aldığı *Mantiku't-Tayr* gelmektedir. Bunların

⁵ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü,, İstanbul,2006, s. 286.

⁶ Ceylan, **agm**, s.233.

⁷ Sami Akalın, Türk Folklorunda Kuşlar,, Ankara: 1993, s.11

⁸ Şükrü Elçin , Halk Edebiyatı Araştırmaları I, Ankara: 1997, s. 72.

⁹ Elçin, **age.**, s.72.

¹⁰ Ceylan, **agm.**, s. 234.

dışında Abdullah İbn-i Mukaffa'nın *Risaletü't-Tayr'ından* Beydeba'dan yaptığı Arapça *Kelile ve Dimne* tercümesi, Türk edebiyatında Gülşehri'nin *Mantuku't-Tayr'ı*, Ali Şir Nevai'nin *Lisanü't-Tayr'ı*, Derviş Şemsettin'in *Deh Murg'u*, Zaifi'nin *Gülşen-i Simurg'u*, Müniri'nin *Bülbülname'si*, Ömer Fuadi'nin *Bülbüliyye'si* ve İbrahim Gülşeni'nin *Simurgname'si* bu alandaki kuşlarla alakalı müstakil eserlerdir.

Doğayla hep iç içe yaşamış ve bundan azami lezzet almış Türk insanı yeryüzünü paylaştığı hayvanlara onların türlerine, kabiliyetlerine, davranışlarına göre farklı anlamlar atfetmiştir. Arı gibi çalışkan, sülük gibi yapışkan vs. gibi benzetmeler yapılır. Ve yine kartalı saltanat simgesi, baykuşu ölüm habercisi, saksaganı müjde postacısı yapan insanların yorumları ve onlara yüklediği anlamlardır. Elbette bu kuşların kendilerine atfedilen bu anlamlardan haberi yoktur.¹¹ Örneğin insanlar arasında herhangi bir işe ya da özellikle okula /üniversiteye yeni başlayanlar için *çaylak* deyimini kullanılır ki insan yorumu ve benzetmesinin hoş bir örneğidir.

Yine, bugünden örnek verecek olursak siyasi parti olan DSP'nin sembolü barışın ve sevginin ifadesi, karşılığı kabul edilen güvercindir. Keza aynı şekilde Hava Kuvvetlerinin amblemi de dünya folklorunda; esin, imparatorluk, bağlılık, inanç, korkusuzluk, özgürlük, ölümsüzlük, güç, görkem gibi çeşitli anlamlara gelen kartaldır.

İnsanoğlunun hayatında kendisinin, duygu ve düşüncelerinin ifadesinde hayvanlar alemi arasından seçip bu kadar çok işlediği belki de tek hayvan kuş. Öyle ki çocuklara konulan isimlerden, fıkralara, halk hikayelerine ve masallara; atasözlerinden, deyimlerden ikilemelere; manilerden, ninnilerden şarkılara, türkülere; bilmecelerden tekerlemelere ve halk oyunlarına ve oradan ilçe, köy, semt isimlerine kadar pek çok karede kuş motifine rastlamak mümkündür.¹² Bununla birlikte sanat eserlerimize de damgasını vurmuş ve motif olarak kullanılmıştır kuş.

Halk arasında, bilhassa çocuklar arasında, kuş dili, diye bilinen bir konuşma şekli vardır. Sözcüklerin başlarına,sonlarına,ortalarına farklı heceler getirilerek yapılan bu ilginç konuşma şekline farklı yörelerde, farklı şekillerde rastlamak mümkündür.

¹¹ Akalın, *age.*, s. 2.

¹² Akalın, *age.*, s. 39-69.

Bütün bunlarla birlikte kuş, bugün hala pek çok insanın evinde bulundurmaktan, beslemekten ve kendisiyle vakit geçirmekten zevk aldığı birkaç hayvandan biridir.

GEVHERİ DİVANI'NDA 'KUŞLAR'

Kuşun kültürümüz, sosyal yaşantımız, kısmen tarihimiz ve edebiyatımızdaki yeri ve önemine değinmenin ardından, hayatımızın farklı karelerindeki varlığından ve yansımalarından söz ettik. Edebiyatımızın pek çok ürünü olduğu gibi önemli ve büyük bir kısmını teşkil eden şiirde de kuş motifi sıkça kullanılmış ve şiirimiz 'kuş'tan oldukça fazla nasiplenmiştir. Çağdaş Türk şiirimizde, halk şiirimizde, divan şiirimizde farklı kuşlar, farklı benzetmelerle sıkça anılmıştır. Hatta Sami Akalın, üzerindeki çalışmalar henüz bitmese bile eski Türk şiirimizde de 'kuş'un varlığından bahsetmenin yanlış olmayacağından söz etmektedir.

Divan şiirimizde Arap, İran ve Hint kültürü etkisiyle pek çok kuş ismi zikredilmiş ve farklı hayallerin ifade aracı olarak daha çok simgesel olarak değerlendirilmiştir. Divan şiirinde Hüma, Simurg ve Anka kuşlarının diğer kuşlara nazaran daha fazla zikredildiğini görüyoruz ki bu da divan şiirinin hayale, hayal unsurlarına daha bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Şiirimizde kuşlar içinde en çok söz konusu edilen bülbüldür ve gül ile birlikte anılmaktadır. Ağlayan, inleyen, feryat eden aşığı temsil etmektedir.

Şiirimizde her kuşa bir yer biçilmiştir. Karga leşe, baykuş viraneye, bülbül de gülzara tayin edilmiştir.¹³ Tütû; konuşması, keklik; ötüşü, yürüyüşü, sülün; güzelliği ve nazlı yürüyüşü karga; siyah rengi hasebiyle sevgilinin kaşına gözüne, saçına benzetilerek ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Divan şiirinin mitolojik kuşu olarak görülen Hüma'nın zenginlik ve mutluluk getireceğine inanılmaktadır. Hüma ; çok yüksekte uçması, elde edilememesi, tuzağa düşmemesi, gölgesinin insanlara şans getirmesi, diğer kuşlardan üstün olması, yücelik,yüksek değer ve devlet ifade etmesi gibi özellikleri dolayısı ile anılmaktadır¹⁴.

Cumhuriyet dönemi Türk şiiri ise kuşlar için daha özgür ölçülere dayanan bir yaklaşım ve yorum sergilemektedir. Divan şiirinin klasik

¹³ Cemal Kurnaz, Hayalî Bey Divanı Tahlili, Ankara: 1987, s.503.

¹⁴ Dilek Batislam, " Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hüma, Anka ve Simurg", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 7, İstanbul, 002 ,s. 193.

benzetmelerine çok fazla uymazlar. Bülbül deyince gülü de anma zorunluluğu duymazlar¹⁵.

Gevheri Divanı'nda; kuğu, tûtî, baz (şahin), hüma, anka bülbül, baykuş, turna, kebuter (güvercin), kumru, bahri, ördek, turaç, toygun, keklik, tavus, balaban olmak üzere on yedi kuş ismi zikredilmiştir. Bunlardan şahin, bülbül, kuğu, turna, tûtî gibi kuşlar diğerlerine nazaran daha fazla kullanılmış ve işlenmiştir. Kuşların divanındaki kullanılış ve işleniş şeklini şairlerden seçtiğimiz örnekler ile ifade etmeye çalışacağız:

T û t î: Papağan, dudu, bebğa adları ile de anılan tûtî kuşların ehlileştirilmeye en müsait olanıdır. Taklide meyilli hançerelerini kullanarak insan seslerini tekrarlamaya çalışırlar. Şeker vb. tatlı yiyeceklere düşkündür. Konuşma öğrenmesi için kafesine bir ayna konarak arkasından konuşulur. Papağan aynada gördüğü aksini konuşuyor zanneder ve kısa zamanda konuşmayı öğrenir. Ancak papağana kısa sözcük ve cümleler öğretilir.

Tûtî, divan şiirimizde de halk şiirimizde de konuşması dolayısı ile ele alınmış ve sevgiliye benzetilmiştir. Konuşan sevgiliye dudu dilli demek beylik benzetmelerdendir¹⁶.

Gevheri'de de tûtî genellikle sevgilinin güzel konuşması dolayısı ile ele alındığı gibi şairin tûtîyi kendi dili, kendi sözü için kullandığı örnekler de vardır.

Şair sevgilisinin tûtîye benzeyen dili ile kendinden geçmekte, ölünceye kadar aşkının yolundan ayrılmayacağını ifade etmektedir:

Sermestim ol yarın **tûtî** dilinden

Ölünce ayrılmam aşkı yolundan

Naz u işve ile gonca gülünden

Bülbüle armağan ah u zar geldi.

¹⁵ Akalın, **age.**, s. 22

¹⁶ Akalın, **age.**, s.115 ; Ceylan, **agm.**, s.238 .

Hatta sevgilinin dili öylesine usta, öylesine beceriklidir ki tûtîye ders vermektedir:

Tûtîye ders verir güftar-ı dilin
 Kametin tubadır hem nazik belin
 Beni bülbül idüp ruhunda gülün
 Aşkın ateşine pervane geldim.

Şair, boyunu ve belini tubaya benzettiği, tûtîye ders veren sevgilisinin aşkının ateşine pervane olmuştur.

Bir münasib dostum olsa sırrımı açar idim
 Hare edüp eldeki varım cümleden geçer idim
Tûtî dillim agu virse nûş idüp içer idim
 Aşıklara ölüm gelmez tatlıdır ballar gibi

Tûtî dilli yarın verdiği zehir de aşık için bal gibidir, onu öldürmez.

Şahin: Baz, şahbaz isimleri ile de geçmektedir. Yırtıcı kuşlardandır. Gagası kıvrık, tırnakları kuvvetli ve kanatları uzundur. Yüksekten aşağıya şiddetle iner, avının etrafında dönmez, doğruca avının üzerine atılır. Bu sırada fazla heyecanlanarak kendini yere çarptığı ve bu yüzden öldüğü olur. Başu büyük, gözleri iri, göğsü geniştir. Av avlamadaki mahareti dolayısıyla ava giderken kolda taşınır¹⁷.

Gevheri Divanı'nda şahin; sevgilinin kendisi, bakışı, gözleri, aşğın kendisi, gönlü, kucağındaki sevgili olarak kullanılmıştır.

Gevheri der yoktur derdime çare

¹⁷ Akalın, *age.*, s.121 ; Ceylan, *agm.*, s.240.

Onulmadı gitti sinemde yare
Gönül bir **şahindir** her bir şikare
Salınmaz gözleri mestim salınmaz.

Şair yaralı olan gönlünü her biri avı avlamak için bir şahin olarak görmekte ve şahine benzetmektedir.

Ey **şahin** bakışım sensin kebuter
Derdinden olmuşum mecnundan beter
Mübarek cemalin gördüğüm yeter
Efendim yüzüme gülüp neylersin

Şair bakışlarını şahine benzettiği sevgilisin derdiyle Mecnun'dan beter olmuştur. Sevgili şahin gibi bakışları ile aşığına gülmekte, onu oyalamakta ve çileden çıkartmaktadır.

Bir yavru **bâz** idi uçtu kolumdan
Bülbül gibi cüdâ düştüm gülümden
Ayrılığı beter gördüm ölümünden
Giderim sevdiğim elveda sana

Burada sevgili şairin kolları arasındaki yavru bâza benzetilmiş, bu yavru bâz da uçup giderek aşığı yalnız bırakmıştır.

Turna: Leylekten biraz irice göçmen, yerli kuşlardandır. Gri, beyaz, siyah tonlarının karışımı renkleri vardır. Ağır kanat vuruşları ile sürüler halinde 'V' oluşturarak uçarlar. Tek tük ağaçlı, sulak yerler, bataklıklar, ekili tarlalar ve çayırlarda yaşarlar. Türk halk şiirinde en çok kullanılan gözde kuşlardandır. Tüylerinin güzelliği dolayısıyla telli turna

diye geçer. Turna halk ananemize göre mübarek, akıllı, her hareketi doğru, mukaddes bir kuştur. Bu sebeple uçuşları bir düzen ve sıra içinde olur.¹⁸

Turnayı öldüren avcının ailesine veya kendisine mutlaka bir felaket ve ölüm mukadderdir. Turna Anadolu'da "kız- güzellik" sembolüdür. Turnanın unsurlarından olan tel, süs ve uğur alametidir. Turnanın bulunduğu tarlanın bereketli olduğuna inanılır.

Gevheri'de turna daha çok telleri ve tüylerinin güzelliği ile anılmıştır. Şair kendisini turna olarak düşündüğü gibi - Bir dörtlükte kendisinin Bağdadî turna olduğunu söylemiştir -daha çok sevgilinin kendisi turnaya benzetilmektedir. Şahin ile birlikte oldukça sık anılmıştır. Halk şiirinin en çok kullanılan kuşudur desek mübalağa etmiş olmayız.¹⁹

Aşağıdaki dörtlükte al yanaklı, gonca gülden taze olan sevgili, boynunu uzatmış yavru bir turnaya benzetilmiştir:

Yavru turna gibi boynun uzadır

Al yanağı gonca gülden tazedir

Âşıkların hatırını gözedir

Tab'ı melalimdir küre değildir

Şair, keman gibi kaşından bülbül gibi dilinden mecnun olduğu sevgilisi ile turna arasında benzerlikler kurmakta, sevgilisinin de turna gibi siyah teli olduğunu söylemektedir:

Kaşı kemen beni mecnun eyledin

Bülbül gibi söyler dilin var senin

Yaktın vücudumu vıran eyledin

Turna gibi siyah telin var senin

Turna göçmen kuşlardan olduğu için sık sık da gurbetteki aşığa sılâyı hatırlatmaktadır:

Garip turna bizi senden sorana

¹⁸ Ceylan, *ag.m.*, s.240.

¹⁹ Şükrü Elçin., *Halk Edebiyatı Araştırmaları I*, Ankara, 1997, s.66-67.

Şimdi bir yavruya kuldur diyesin

Aşkın zincirini takmış boynuna

Devr içinde mecnun oldur diyesin

Gurbetteki âşık, aşkın zincirini boynuna takmış ve mecnun olmuştur.

Bülbül: Sandavaç, hezâr, andelib isimleri ile de anılmaktadır. Güzel görünüşlü, güzel ötüşlü, küçük vücutlu, ağaçlık yerlerde yaşayan bir kuştur. Gülleri sever, sıcağa ve susuzluğa dayanamaz. Sevdiği mevsim gül zamanı olan bahardır. Avrupa folklorunda da bülbül bahar kuşudur. Şiddetli rüzgarlardan müteessir olduğu için böyle havalarda yuvasından ayrılmaz.

Güle olan düşkünlüğü ile âşığı sembolize eder. Bülbülün ötmesi için baharın gelmesi gerekir. Çünkü sevgilisi baharda açar. Bülbül sadece halk şiirinin değil, divan ve genel anlamda Türk şiirinin de vazgeçilmez ve çok kullanılan gözde kuşlarından biridir. Divan şiirinde bülbül redifli pek çok gazel vardır.²⁰

Bülbül daha çok aşığın kendisi olduğu gibi sevgili için olan benzetmelere de konu olmaktadır. Bülbülün ötüşü ile aşığın inlemeleri benzer. Sevgilinin dilinin, konuşmasının, sözlerinin de bülbüle benzetildiği örnekler vardır. Aşığı temsil eden bülbül sevgilisi için pek çok sıkıntıya katlanmaktadır:

Hokkadır dehânın dişin dür-dane

Safalar bahş ider leblerin cane

Söyledikçe hayat verir insana

Şirin sözlüm dilin benzer **bülbüle**

Burada hokka ağızlı, inci dişli olarak tasvir edilen sevgilinin bülbüle benzeyen dili aşığa adeta hayat vermekte, safalar bahşetmektedir.

²⁰ Akalm, *age.*, s.82-83 ; Ceylan, *agm.*, s.237.

Gevheri der ey gülbün-i letafet
 V'ey **bülbül-i gülistanı** melahet
 Şimşir-i müjganın çekmeğe ne hacet
 Tir-i gamzelerin bağrım uyara

Sevgili aşığın nazarında nezaketin gülbünü ve güzellik gülistanının bülbülüdür.

Andelibler bağda gülsüz olmaz
 Gamlı gönlüm bunda sensiz olmaz
 Bu yerlerde bize mesken olamaz
 Gel esperim gel gidelim dağlara

Bülbüllerin bağda gülsüz olamadıkları, gülsüz yapamadıkları gibi şairin gamlı gönlü de sevgilisi olmadan huzuru bulamamaktadır.

Baykuş: Gece yırtıcı kuşlardandır. Başları büyük ve çok tüylüdür. Kuyruklarının kısa olmasına karşılık kanatları uzundur. Aşağıya doğru kıvrık bir gagaları vardır. Gözleri iri fakat hareketsizdir. Dururken karşıya uçarken aşağıya bakarlar. Çok fazla açılabilen gözbebekleri, geceleri iyi görmelerini sağlar. Baykuşlar ürkek ve yırtıcı kuşlardır. Havada uzun bir süre kalamazlar. Ağaçlık, bataklık ve yıkıntı yerlerde yaşarlar. Çoğunlukla gece öterler ve yuva yapmazlar.

Halk arasında ötüş biçimi ve ötüş sayısı iyi ya da kötüye yorumlanır. Baykuş, Avrupa ve Amerika folklorunda kötü alın yazısı ve ölüm habercisi diye anlam kazanmıştır. Yine Roma'da uğursuzluk ve yıkım sembolüdür. Ötüşü ölüm haberi sayılır. Türkiye genelindeki inanca göre de damda baykuş öterse o evden ölü çıkar. Yalnız Kıbrıs Türkleri baykuş ötüşünü haber geleceği biçiminde yorumlamaktadır. İyi ya da kötü oluşu önemli değildir.²¹

²¹ Hayvanlar Ansiklopedisi, İstanbul:, 1973, cilt I, s. 52-53 ; Akalın, age., s. 77.

Uğursuzluğu yüzünden insanlar ve diğer kuşlar tarafından tecrit edildiği için yıkıntılarda ve viranelerde yaşadığı kabul edilir. Kimseye sokulmaz.

Gevheri'de de baykuş, gelenek çizgisinde ona yüklenen anlam doğrultusunda kullanılmıştır. Ötüşi, uğursuzluğu, yalnızlığı, viraneleri mesken tutması ile ele alınmıştır. Kendisi ile alakalı benzetmelerde kullandığı gibi sevgilisini baykuşa benzettiği örnekler mevcuttur.

Ezelden beklerim ben gam-hâneyi

Alçağa indirdin ben divaneyi

Garip **baykuş** gibi ben divaneyi

Mekan tutup karar kılmaz mıyım

Yalnız olduğu için garip olarak nitelenen baykuş, viraneyi mesken tutmuştur. Aşık da ezelden beri gamhanenin, yani çilelerin, sıkıntıların bekçisi olduğu için baykuş gibi viraneleri mesken tutabileceğine inanmaktadır.

Her dem ağyar ile meşgul ol işe

Kalmasun gönülde gam u endişe

Garip **baykuş** gibi ey cefa-pîşe

Kalursun sevdiğim bir zaman olur

Şair baykuşun yalnızlığını nazara vererek her dem ağyar ile birlikte olan zalim sevgilinin de bir zaman sonra baykuş gibi yalnız kalacağını ifade etmektedir.

Kuğu: Suda yaşayan uzun boyunlu iri kuşlardır. Bütün kuğular iri yapılıdır. İyi uçucu oldukları halde uçuş sırasında kolayca dönüş yapamazlar. İrilikleri kolay dönmelerini engeller. Kuğu türlerinin hepsi otçuldur. Kuğular sudan uzak yerlerde otlayarak ya da sudaki bitkileri yiyerek beslenirler. Genellikle tatlı suda ürerler ve sığ sularda yaşarlar. Yuvalarını suya yakın yerlerde sazlardan ve sudaki bitkilerden yaparlar .²²

²² Hayvanlar Ansiklopedisi, İstanbul: 1973, cilt II, s. 512.

Kuğu bereketin ve refahın sembolü olarak kabul edilir.²³ Güzelliği ile insanoğlunun beğenisini kazanmış ve bilhassa halk şiirinde sevgiliye olan benzetmelerde kullanılmış olan bir kuştur.

Gevheri’de de kuğu bazen turna gibi telleri ile bazen benleri ile bazen de sevgiliye gönderilen haberci özelliği ile ama en çok da güzelliği dolayısı ile sevgili olarak ele alınmıştır.

Güzellikte tazelikte terlikte

Kuğusun hey güzel **kuğusun kuğu**

Ol mehcebîn ile sîminberlikte

Kuğusun a nazlım **kuğusun kuğu**

Sevgili bütün güzellikleri üzerinde toplamış, ay gibi alını, gümüş gibi vücudu olan nazlı bir kuğuya benzetilmiştir.

Bir afet-i devran gamzesi cellâd

A beğler şu gölde bir **kuğu** gördüm

Gönül mülkin itti cevri ile berbad

A beğler şu gölde bir **kuğu** gördüm

Burada sevgili gamzesi can alan, devrin afeti, aşığın gönlünü eziyeti ile berbat etmiş bir kuğu olarak değerlendirilmiştir.

Aşağıdaki dörtlükte ise kuğu biraz daha farklı olarak sevgiliden haber almak için gönderilen elçi konumundadır.

Kuğumu yare gönderdim

Kuğum eğlendi gelmedi

Selamtle gelür dedim

Kuğum eğlendi gelmedi

²³ Elçin, *age.*, s.67

Hüma: Efsanevî bir kuş olup devlet ve saadet kuşu olduğuna inanılır. Hüma ya da umay isimleri ile de bilinir. Kuzgun büyüklüğünde, başı yeşil ve kanat uçları siyahtır. Havada yaşar, havada yumurtlar ve yavrusu da havada yumurtadan çıkar. Gölgesi kimin üzerine düşerse o kimse padişah ya da çok zengin olur. Kimseyi incitmeyen ve dirisi ele geçmeyen bir kuştur. Talih, saltanat, iyilik ve cennetin sembolüdür. Zenginlik ve mutluluk getirdiğine inanılır²⁴.

Divan şiirinde çok işlenmiş ve kullanılmış bir kuştur.

Gevherî Divanı'nda hüma; yükseklerden uçuşu ve sevgilinin kendisi dolayısı ile ele alınmıştır.

Beddua eylemem başına gelsün

İl sözüyle bendesinden geçen yar

Dilerim ki dâme giriftar olsun

Hüma gibi yükseklerden uçan yar

Gözü yükseklerde olup el sözüyle âşığından vazgeçen sevgili yükseklerde uçan hümaya teşbih edilmiş.

Gevheri havf itme bî-vefa deyü

Belki dahi olur pür-cefa deyü

Şahin şikarıdır bu **hüma** deyü

Guşuma hatiften bir avaz geldi

Burada da sevgili Gevheri'nin kulağına gelen bir sesle şahine av olan bir hüma olarak tahayyül edilmiştir.

Kumru: Güvercinden daha küçük ve sevimli bir kuştur. Yuva yerlerini dişiler seçer, tane ve tohumlarla beslenirler. Eşlerine sadakatleri ile meşhurdurlar. İnanışa göre eşlerden herhangi birisi ölecek olsa, geride kalan kumru artık hayatı boyunca bir başka kumru ile eşleşemez. Ömrü

²⁴ Ceylan, agm., s.246.

hep feryat ile geçer. Yalnız eşlerine değil, yavrularına karşı da çok şefkatlidir.²⁵

Amerikalılara göre kumrunun uzun uzun ötüşü yağmur müjdecisidir. Kimi inanışlara göre ölenlerin ruhunu öbür dünyaya kumru götürmektedir. Türk divan şiirinde kumru daha çok serviliklerde gezen ve serviye yuva yapan bir kuştur. Servi uzun boylu sevgiliyi, kumru da aşığın gönlünü niteler.²⁶

Tasavvufi açıdan ise servi Tanrı, kumru da kul simgesidir. Dilimizdeki “çifte kumrular” sözünden de anlaşılacağı gibi Türkçede kumru sevginin sembolü ve simgesidir.²⁷

Gevheri Divanı’nda kumru; sevgilin konuşması, dili ve gülüşü ve sevgiliye ait benzetmelerde kullanılmıştır.

Hûri işve ile gılman revişler

Tûtî güftar ile **kumru** gülüşler

Yakut lebler ile dürdane dişler

Hokkafeme bülbül dili uygundur

Hûri gibi işveli sevgili; dili ile tûtîye gülüşü ile de kumruya benzetilmiştir.

Yar yanıma gelse gönlüm eğlense

Dudu **kumru** gibi sözler söylese

Gidende bir buse ihsan eylese

İki yanağından sağı solundan

Dörtlükte temennilerini dile getiren şair sevgilisinin; gönlünü eğlemesini, kumru gibi sözler söylemesini ve giderken de buse ihsan etmesini istiyor.

²⁵ Ceylan, **agm.**, s.241.

²⁶ Akalın, **age.**, s. 108.

²⁷ Akalın, **age.**, s. 108.

Bahrî: Parlak siyah renkli küçük bir deniz kuşudur. Böcek vb ile beslenir. Yalnız geceleri göç eder ve yuvalarını da sazlı göllere yaparlar. Deniz, göl, yüzmek, dalmak, güzellik gibi nesne, kavram ya da eylemlere bağlı olarak geçmektedir.²⁸

Divanda çok fazla kullanılmamış sadece birkaç örnekte ismi geçmektedir.

Bahridir deryaya daldı

Cevahir kanım buldu

Bu gevheri mecnun oldu

Dürr-i yekta söyler şimdi

Keklik: Türk folklorunun sevilen kuşlarından biridir. Avlanmasının güçlüğü ile bilinir. Çoğunlukla bitkilerle beslenir. Taş keklığı, kınalı keklik, çöl keklığı, çil keklik gibi adlarla bilinen türleri vardır. Sekerek yürüyüşü ile Türk folklorunun sevgili kuşlarından birdir. Bir Türk inancına göre de avcının önüne keklik çıkarsa av uğurlu kazasız ve belasız geçer.²⁹

Gevheri Divanı'nda keklik yürüyüşü ile konu edilmiştir:

Bülbül gibi tatlu tatlu ötüşlü

Keklik gibi merdane sekişli

Balaban göğüslü şahin bakışlı

Bir isbir bir balaban gördüm kimindir.

Turaç: Kekliğe benzemekle birlikte ondan daha büyüktür. Uzunlukları 30 cm'yi bulur. Gagaları uzun ve biçimsizdir. Çoğunlukla donuk kahverengidirler. Açık alanlarda yaşayan iri kuşlar olduklarından

²⁸Ceylan, **agm.**, s.245.

²⁹Ceylan, **agm.**, s. 245 ; Akalın, **age.**, s. 105.

çok rağbet gören av hayvanlarından sayılır. Uçmaktan çok yürümeyi yeğler. Tohum, tane, üzüksü meyve veya böceklerle beslenir .³⁰

Gevheri Divanı' nda çok geçmemekle birlikte bir örnekte benleri ve ötüşü ile anılmıştır.

Öter benli **turaç** öter

Öter derdime derd katar

Uğrun uğrun okun atar

Şunda bir kaşı keman var

Güvercin: Kebuter, hamam isimleri ile de bilinir. Soluk gri, kahverengi ya da pembe renklidirler. Bacakları ve boyunları kısa, gövdeleri şişman, başları ufaktır. Kiraz, fındık, elma, tohum, tomurcuk ve yaprak gibi çok farklı maddelerle beslenirler. Kendilerine özgü bir sesleri vardır. Ötüşleri derin ve boğuktur. Çok uzak mesafelerden tekrar yuvasına ve dışısına döndüğü için zeki ve sadık bir kuş olarak bilinir .³¹

Güvercin Hıristiyanlıkta 'kutsal ruh' simgesidir.³² İslam inancında ise günahsız yaratıktır. Barış, sevgi ve masumiyetin sembolüdür. Hz. Muhammed Sevr mağarasında iken, onu saklamış ve korumuştur. Müslümanlar, saygı ve sevgilerinden ötürü güvercinlerin Kabe'ye konmadığı hatta üstünden uçmadığı inancındadırlar.

Dede Korkut Kitabı'nda Azrail güvercin olup uçmaktadır. Türk halkı tarafından da güvercin kutsal ve uğurlu sayılır.

Gevheri Divanı' nda güvercin; sevgilinin sinesine, göğsüne benzetmelik olarak kullanılmıştır:

Gafilen gezerken üstüme uğradı

Bir sürahı toygun gördüm kimindir

Gügercin göğüslü bir hûb bakışlı

³⁰Hayvanlar Ansiklopedisi,, İstanbul: 1973, cilt III, s.895

³¹ Hayvanlar Ansiklopedisi, İstanbul: 1973, cilt I, s.303.

³² Akalın, *age.*, s.89.

Bir isbir bir balaban gördüm kimindir

Kebuter sineli bir kadd-i bâlâ

Reşk ider hüsnüne Cemşid ü Dârâ

Senden hatm eylemiş güzellik Mevla

Ördek: Kazdan biraz daha küçük ve kısa olan ördek daha çok sulak yerlerde yaşamaktan hoşlanır. Günün büyük bir kısmı derelerde, su birikintilerinde yüzerek geçirir. Böylece rastladığı kurtçukları , sümüklü böcekleri yiyerek beslenir. Erkek ördeklerin tüyleri parlak ve renklidir. Boyunları yeşil olur. Beyaz, yeşil, kurşunî, mavi, siyah tüyler karışarak hayvana güzel bir görünüş verir. Dişilerin tüyleri daha donuk, daha az renklidir. Çoğu ördeğin kanatlarında "kanat aynası" denilen değişik renkte bir bölge bulunur.³³ Ördeklerin çoğu özellikle dalıcı olanlar su içindeyken karaya göre daha kolay ilerlerler. Bazı ördekler üredikleri ve kış geçirdikleri yerler arasında uzun yolculuk yaparlar. Ördeklerin çoğu çıkardıkları 'vak vak' sesleriyle tanınır. Fakat daha güçlü ses çıkaran türleri de mevcuttur. Suna ve angıt denilen cinsleri de vardır.³⁴

Türkçede gövel ördek, suna , yeşilbaş ördek gibi adlarla anılır. Su kuşu olduğu için yüzmek, çalkalanmak, dalmak gibi eylemlerle denizde ve gölde yaşar gösterilir. Türk halk şiirinde suna, yeşilbaşlı, çok güzel bir erkek ördek olduğu halde cinsiyetine aldırış edilmeksizin sevgili benzetmesi olarak kullanılır.³⁵

Gevheri Divanı'nda birkaç örnek dışında pek fazla zikredilmemiştir. Kullanılan örneklerdeki benzetmelerde sevgilinin saç güzelligi üzerinedir.

Yeşil **ördek** gibi boynun eğmeli

Gayet hûb dilberdir her dem öğmeli

³³ Hayat Ansiklopedisi, Cilt 4, İstanbul, 1932.

³⁴ Temel Britannica , cilt 13, s. 275- 277.

³⁵ Akalın, *age.*, s. 111- 112.

Topuğu halhallı göğsü düğmeli

Uzun boylu selvi dalı maşallah

Sevgili aslında ördeğin erkek cinsi olan yeşilbaşlı ördeğe benzetilmiştir. Selvi gibi uzun boylu, topuğu halhallı gayet güzel olan sevgiliyi her dem övmek gerektiğini söylüyor şair.

Ördekleyin zülüfleri burmalı

El bağlayup divanına durmalı

Kudretten kaşı gözü sürmeli

Bir isbir bir balaban gördüm kimindir

Sevgilinin burmalı saçları ördeğe benzetilmiştir.

Balaban: Daha çok bataklı ve sazlıklarda yaşayan kendilerine özgü gür sesleri olan iri kuşlardır. Yuvalarını su yüzeyinden yüksekte kökleri keçeleşmiş sazlıklara kurar. Balabankuşlarının tüyleri sarımsı kahverengi, sırtı baykuşun ki gibi kara, alt kısmı ise boyuna çizgilidir. Yerleşmeleri sazlıklardaki ve uzun otlu durgun sulardaki yuva yapma koşullarına bağlıdır.

Balaban kuşunun rengi hayvanın korunmasına yardım eder. Bir tehlike sezince gagasını göğe doğru kaldırarak hiç kıpırdamadan dimdik durur.³⁶

Balabanla ilgili deyim olan “balabanlanmak” hindi gibi kabarmak anlamında kullanılır.³⁷

Belirgin özelliği güzelliği olduğu için sevgili yerine ve sevgiliyi yüceltirken kullanılır.

Gafilen gezerken üstüme uğradı

Bir sürahi toygun gördüm kimindir

Güvercin göğüslü bir hûb bakışlı

³⁶ Hayvanlar Ansiklopedisi, Arkın Kitabevi, İstanbul: 1973, cilt I, s. 56-57.

³⁷.Akalin, *age.*, s. 76.

Bir is bir **balaban** gördüm kimindir

Anka: Anka uzun boyunlu, ismi olup cismi olmayan büyük bir kuştur. Simurg, Zümrüdüanka adlarıyla da bilinir. Cennet kuşuna benzer yeşil bir olduğu için bu ad verilmiştir. Yüzü insan yüzüne benzer. Boynu uzun, tüyleri renk, renktir. Kendisinde her hayvandan bir alamet bulunduğu ya da vücudunda otuz kuşun renk ve alameti olduğu bu nedenle İranlıların Anka'ya Sirenk, Simurg dedikleri söylenir. Çeşitli efsanelere göre Anka insanlar gibi düşünür, konuşur. Çok geniş bilgi ve hünere sahiptir. Kendisine başvuran hükümdar ve kahramanlara akıl hocalığı yapar.

Boynunun çok uzun olduğuna ve beyaz tüylerden bir halka taşıdığına inanılan Anka ile Anadolu Selçuklu sanatında bazı çift başlı kartal tasvirlerinin boynunda bir halka bulunması nedeni ile bu iki efsanevi kuşun birleştirildiği ve çift başlı kartalın Anka sayıldığı söylenir.³⁸

Daha çok divan şiirinde kullanılmakla birlikte halk hikayelerinde, masallarda, çağdaş edebiyatımızın değişik edebi türlerinde de değişik özellikleri ile kullanılmıştır.

Aşkın ile sen beni uryan idersin sevdiğim

Firkatinle ciğerimi püryan idersin sevdiğim

Tavus u anka gibi ceaylen idesin sevdiğim

Sen hümasın vuslatında irmesi mümkün değil

Burada anka, görkemli güzelliği ve süsü ile bilinen fakat uçmayan tavus kuşu ile birlikte ele alınmıştır.

SONUÇ

³⁸ Batislam, **agm.**, s.196-198

Çalışmamızın özünü ve hareket noktasını oluşturan ‘kuşlar’ üzerine makalemizin ilk kısmında genel, kapsayıcı bir bakış açısı ile kuşların; toplumumuz, hayatımız, sanatımız, edebiyatımız ve mitolojideki, daha kısa ve öz bir ifade ile ‘bizdeki’ yerini imkânlar dâhilinde sergilemeye ve irdelemeye çalıştık. Çalışmamızın ikinci ve ana kısmında ise Gevheri Divanı’nı merkeze alarak ‘kuş’ motifi üzerinde durmaya çalıştık. Gevheri Divanı’nda adı geçen kuşlar hakkında kısa bilgilerin ardından benzetme unsuru olarak olarak kuşların Gevheri’nin hayal dünyasındaki yerlerini , karşılıklarını, çağrıştırdıklarını, şairin o kuşları benzetme ve kullanma şekillerini şiirlerinden örnekler eşliğinde ortaya koymaya gayret gösterdik.

Yeryüzünü paylaştığımız hayvanlar topluluğunun önemli bir kısmını 8.600 farklı türü ile kuşlar oluşturmaktadır. Onların farklı özelliklerine göre türlere ayrılması ve her türün de kendine özgü davranışları olması birbirlerine karışmalarını engellemektedir. Her biri farklı meziyet ve özelliği ile ön plana çıkan kuşlar, insanın kendini özdeşleştirdiği , farklı şekillerle alaka kurmaya çalıştığı , üzerinde hayal gücünü işlettiği belki de en önemli ve en büyük hayvan gurubu. İnsanların bin bir çeşit yorumlarıyla daha da zenginleşen kuşlar diyarı şimdiye kadar hep ilgi odağı olmuş ve görünen o ki uzun bir müddet daha insanların ilgisini toplamaya devam edecektir. İnsanoğlunun bu denli ilgi ve alakasını celb etmiş kuşlar üzerine halk şairlerimizin de kayıtsız kalmasını düşünemeyiz.

Divandaki şiirleri fişleme sırasında gördük ki bir motif olarak ‘kuş’ Gevheri Divanı’nda önemi haiz bir yere sahip. Her bir kuş farklı özellikleriyle şairin hayal dünyasında bin bir şekil ve renge girip yeni yeni anlamlar, yorumlar ve benzetmeler kazanmıştır. Halk şiirinin en güzel, en canlı, en renkli ve en zengin hayallerle dolu örneklerini vermiş olan Gevheri’nin dilinden de haklı olarak en latif örnekler dökülmüştür.

Elbette bu örneklerin hepsi aynı sıklıkta ya da aynı derecede zikredilmemiştir. Şöyle kaba ve sathi bir tarama ile bile divan gözden geçirilecek olsa “bülbul, turna, şahin, tûtî ve kuğu” kuşlarının ezici yoğunluğu ile karşılaşılacaktır.

Her bir kuşa gelenek çizgisinde biçilmiş anlamların yanında hayal gücünün genişliği ve zenginliği nisbetinde, rahatlıkla diyebiliriz ki Gevheri oldukça orijinal örnekler vermiştir.

KAYNAKLAR

AKALIN, Sami, *Türk Folklorunda Kuşlar*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Müdürlüğü Yayınları, Ankara: 1993.

Batıslam, a.g.m., s.196-198.

BATISLAM, Dilek, " Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hüma, Anka ve Simurg", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 7, İstanbul, 2002.

CEYLAN, Ömür "Şahkulu Sultan Bektaşî Tekkesi Şeyhi Mustafa Azbi Baba ve Murgnâme Kasidesi", *Journal Of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, Harvard University, Günay Kut Armağanı I-II, 2003.

_____, *Kuşlar Divanı*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.

ELÇİN, Şükrü , *Halk Edebiyatı Araştırmaları I*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

ELÇİN, Şükrü, *Gevherî Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları 56, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1984.

Hayat Ansiklopedisi, İstanbul, 1932.

Hayvanlar Ansiklopedisi, Arkın Kitabevi, İstanbul: 1973, cilt I- II- III

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

KURNAZ , Cemal, *Hayalî Bey Divanı Tahlili*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1987.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971.

Temel Britannica , Ana Yayıncılık , İstanbul , 1992, cilt 13.